

ПРИДВОРЦИ У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ

Апстракт: Рад представља прилог истраживању становништва са посебним задужењима у средњовековној Србији. На основу оскудних изворних података указано је на постојање и специфичности придвораца или дворана, односно скупине људи чија су задужења усмерена на опслуживање дворова. Подаци о томе потичу из Дечанске и Светоарханђеловске хрисовуље, те указују на деловање црквених дворова. Придворци на дечанском властелинству имају посебно уписане радне обавезе и давања, па је могуће упоредити их са положајем других зависних људи са посебним задужењима. На крају овог рада указано је и на топономастичку повезаност насеља Придворица са деловањем придвораца и дворана који су могли формирати и посебна села.

Кључне речи: придворци, дворске слуге, двор, Дечани, Манастир Светих арханђела, Придворица

Сложено питање дворова у српском средњем веку одавно привлачи пажњу истраживача. Највећа пажња посвећена је владарским дворовима, али је указано и на постојање властеоских и црквених дворова.¹ Начин организације живота на двору, као и послуга која је опслуживала овај сложени механизам, нису потпуно расветљени, пре свега због недостатка изворних података. Послуга, њена задужења и бројност зависили су од моћи феудалног господара. На владарском двору су у редове личне послуге узимани властеоски синови, што је представљало част и могућност за напредовање. Дворови властеле су били скромнији, али су, такође, могли да имају завидан број послуге. Душанов Законик помиње *дворане властеоске* који су били синови *пронијара*, али су могли да потичу и из редова *себра*.² Велике и угледне црквене установе су, чини се, имале

¹ С. Ђирковић, *Владарски дворови око језера на Косову*, Зборник Матице Српске за ликовне уметности 20 (1984) 67–83; С. Ђирковић, *Работници, војници, духовници: друштва средњовековног Балкана*, Београд 1997, 423–445; М. Поповић, *Двор владара и властеле*, Приватни живот у српским земљама средњег века, ур. С. Марјановић Душанић – Д. Поповић, Београд 2004, 33–58.

² С. Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349. и 1354. године*, Београд 1898, 81–82, 210 (=Новаковић, *Законик*); А. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана, 1347. и 1354. године*, Београд 1980, 263–264. (=Соловјев, *Законик*)

послугу из редова световњака. О дворанима и слугама, њиховим радним обавезама према гоподару и њиховој друштвеној позицији и работама, мало се зна. Сачувано је свега неколико скромних података о постојању посебне групе људи са задужењем опслуживања дворова, у овим случајевима црквених. У Дечанској хрисовуљи Стефана Душана они су названи *придворци*, а у Светоарханђеловској хрисовуљи *дворани белци*.³

У досадашњим истраживањима није посвећена велика пажња овој групи људи са посебним задужењима. Она је ретко помињана у радовима о друштвеној структури средњовековне Србије.⁴ Недавно је у монографији *Српско село у средњем веку* С. Мишић указао на посебности друштвених група са задужењима око дворова.⁵ Издвојивши категорију слободних села, односно оних директно потчињених владару, он је указао на постојање бројних посебних задужења и на специфичан положај скупина људи који су их обављали.

Познато је да су манастири у средњовековној Србији представљали крупне феудалне господаре. По свему судећи, постојање *придвораца* и *дворана* на црквеним имањима само је одраз организације световног двора са бројном услугом. Манастирске повеље пружају веома драгоцене податке о бројности и друштвеном положају чланова послуге, о њиховим „работама” и обавезама.

У селу Дечани, подно истоименог манастира, забележени су *придворци*, а њихов положај описан је на следећи начин: „и у Дечанима придворци да ору по једну мат сваког жита и бедбу ... и просену, такође да сврстају ... да долазе о празнику с поклоном, да седају под челниковом трпезом.”⁶ Интересантно је да се овај део текста не налази у исправама првог ктитора Стефана Уроша III, већ само у Хрисовуљи Стефана Душана. Како у Другој дечанској хрисовуљи недостају две стране на којима је пописано село Дечани, не може се поуздано тврдити да овакав или сличан пропис није био садржан у претходним верзијама Хрисовуље. Ипак, на месту на ком се налази у Трећој дечанској хрисовуљи, после навођења међа села

³ М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, Гласник Српског ученог друштва, друго одељење књ. 12, Београд 1880, 71. (=Милојевић, *Дечанске хрисовуље*); С. Мишић – Т. Суботин Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд 2003, 111, 141. (=Мишић – Суботин Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*)

⁴ *Лексикон српског средњег века*, ур. С. Ђирковић – Р. Михаљчић, Београд 1999, 582 (М. Благојевић); М. Благојевић, *Челници манастира Дечани*, Дечани и византијска уметност 14. века, међународни научни скуп поводом 650 година манастира Дечани одржан септембра 1985, ур. В. Ђурић, Београд 1989, 29–30. (=Благојевић, *Челници манастира Дечани*)

⁵ С. Мишић, *Српско село у средњем веку*, Београд 2019, 109–110. (=Мишић, *Српско село*)

⁶ Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, 71; П. Ивић – М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Београд 1976, 146–147. (=Ивић – Грковић, *Дечанске хрисовуље*)

Дечани, а пре навођења *бивољара* из овог насеља, нема забелешке о обавезама *придвораца* у Повељи Стефана Дечанског. Овај детаљ би могао бити важан за време настанка ове одредбе.

Придворци су, извесно, становници села Дечани. После цитиране одредбе о обавезама *придвораца* следи пропис: „а засеоци да ору као и друга метохија”.⁷ Село Дечани је имало три засеока Чрвени Брег (Чрвенобрежане), Белег (Бележане) и Лучане (чији становници нису спадали у групу људи са дворским задужењима). Изгледа да је процес настајања села од заселака већ узео маха, те се на више места дечански засеоци помињу посебно.⁸ Поставља се питање да ли су *придворци* сви становници Дечана или само одређена група житеља. Како је данас могуће користити у истраживањима и почетак Треће дечанске хрисовуље и комплетно сагледати податке о селу Дечани, могу се изнети следећа запажања.⁹ Село Дечани представља велико насеље које је, заједно са засеоцима, могло имати око 350 мушких глава.¹⁰ Дечани без заселака имају преко 170 мушких глава, груписаних у преко 55 кућа, а у тексту нема забелешки и издвајања групе становника са знаком да припадају одређеној повлашћеној категорији. Ради се о великом броју људи са задужењем да опслужују двор. Назнака да *придворци* за време празника *седају за челникову трпезу* никако не може указивати да се ради о тако бројној групи људи, мада је могуће да су само најистакнутији представници послуге имали овакву привилегију. Закључак да су сви мештани села Дечани *придворци* није савим поуздан, иако на световним властелинствима постоје цела села која имају посебна задужења сличне врсте.¹¹

⁷ Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, 71.

⁸ Више о засеоцима: С. Мишић, *Засеоци у средњовековној Србији*, Београдски историјски гласник 4 (2013) 39–49.

⁹ Село Дечани није било могуће потпуно сагледати ни у једној верзији дечанских хрисовуља; Другој дечанској хрисовуљи недостају два листа (6 и 7) са пописом људи из овог насеља, док је Трећој дечанској хрисовуљи недостајало првих седам листова. Раније изгубљене стране Хрисовуље Стефана Душана су у новије време враћене и придружене остатку документа. Попис села Дечани у Трећој дечанској хрисовуљи почиње при крају стране бв, и завршава се на страни 10г. Старија издања дечанских хрисовуља М. Милојевића и П. Ивић и М. Грковић не садрже почетак исправе. Првих неколико страна које су недостајале објавио је Ђ. Бубало, *Почетак Треће дечанске хрисовуље (fol 2–7)*, Стари српски архив 6 (2007) 69–82. (=Бубало, *Почетак*)

¹⁰ Избројали смо 167 мушких глава у самом селу Дечани без заселака; у засеоку Чрвенобрежане њих 65, Бележане 27, Лучане 73, што је укупно 335 глава. Број је сасвим извесно већи, с обзиром на постојање лакуна у тексту, па се нека имена не могу прочитати. Процена је да је село, заједно са засеоцима, имало око 350 мушких глава, Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, 69–71; Бубало, *Почетак*, 76–77.

¹¹ На владарским поседима у Брвеничкој жупи поменуто је неколико села *мађера*, *постељштака*, *подкључја* и сличних дворских задужења, М. Шуица, *Повеља цара Уроша*

Поред *придвораца* у Дечанима је била смештена и група *бивољара*. Реч је о 14 људи груписаних у седам кућа.¹² Ову категорију поданика Манастиру дао је Стефан Дечански и поименично су наведени у обе верзије практика. Попут *придвораца*, *бивољари* се такође помињу једино у дечанским хрисовуљама као становништво са посебним задужењима. Интересантно је да су *бивољари* настањени у селу најближем Манастиру. Биволи су, као јака запрежна стока, били на располагању Манастиру и највероватније су коришћени за вучу већих терета. Нема података који би указивали на то да су биволи коришћени за орање, где је била у употреби воловска запрега, а вероватно ова животињска врста није ни била бројна у средњовековној Србији.¹³ Поред тога, у селу Дечани и његовим засеоцима било је и неколико породица *сокалника*.¹⁴ Из разматрања о селу Дечани произилази да су мештани овог села добили посебан статус и задужења управо због близине двора, у овом случају манастирског комплекса.¹⁵

Светоарханђеловска хрисовуља помиње категорију становништва названу *дворани белци* или *дворани световњаци*. Одредба је кратка и прописује: „дворани световњаци да не станују у двору него да им се да стан изван манастира”.¹⁶ Ова група људи највероватније представља категорију становништва са истим задужењима као и *придворци* на дечанском властелинству. Боравак световњака у самом манастиру могао је реметити духовни живот монашког братства и није било прихватљиво да пребивају у *двору*, односно унутар комплекса. Истраживања архитектонских решења средњовековног манастирског комплекса показују да нису сви објекти били смештени унутар физичке и симболичке оградe манастира. Поједини економски објекти, болнице и стационари за убоге, млинови и некрополе налазили су се изван зидина, али у њиховој непосредној близини. С. Поповић је указала и на постојање манастирског насеља у коме је, по свему судећи, било места и за *придворце* или *дворане белце*.¹⁷

Као једно од основних обележја ове групе људи истиче се то да су настањени уз сам двор, односно манастир. На дечанском властелинству

о замени поседа између кнеза Војислава и челника Мусе, Стари српски архив 2 (2003) 144–145 (=Шуица, *Повеља цара Уроша*); Мишић, *Српско село*, 99–113.

¹² Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, 71.

¹³ М. Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, Београд 1973, 59–75. (=Благојевић, *Земљорадња*)

¹⁴ Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, 132.

¹⁵ Р. Ивановић, *Дечанско властелинство, историјско географска обрада*, Историјски часопис 4 (1952–1953) 173–225.

¹⁶ Мишић – Суботин Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 111, 141.

¹⁷ С. Поповић, *Крст у кругу, архиректура српских средњовековних манастира*, Београд 1994, 67–95. (=Поповић, *Крст у кругу*)

то је село најближе храму, док на светоарханђеловском положај манастира вероватно није дозвољао да се служба *придвораца* организује на исти начин. Могло би се претпоставити да су *дворани белци* одабрани из неколико насеља и да су им обезбеђени услови за становање у непосредној близини, како би што ефикасније обављали своју службу. О пословима које су обављали за свог господара има мало података, али вероватно они нису ни били потпуно прецизирани, већ су зависили од сезонских услова и потреба.

Обавеза *придвораца* на дечанском властелинству је „да приходе о празнику у манастир са поклоном”. У Дечанима је прослављан Спасовдан. Празник светитеља коме је манастир посвећен био је велики догађај и прослављан је уз присуство веома уважених гостију, црквених високодостојника, а понекад и владара. Поклон се као једна врста обавезе зависног становништва појављује у више различитих докумената, како византијских, тако и из околине Котора и Дубровника, што указује на то да је овај обичај био веома распрострањен. Негде се помиње један поклон, а у неким областима три поклона које зависно становништво даје својим господарима, најчешће на Божић, Ускрс и Покладе. Ипак, садржина поклона је ретко наведена, а међу принесним даровима помињу се векне хлеба, кокош, мање мере јечма, вина, меда, сира и слично.¹⁸ Поклон, као део уобичајених обавеза, давали су и свештеници свом надлежном епископу.¹⁹ Шта подразумева поклон који дају *придворци* на дечанском властелинству и коме је он намењен тешко је одредити. Благојевић сматра да је био симболичан и да је имао сличну садржину као и поклони забележени у византијским практицима и оним на подручју Котора.²⁰ Српске манастирске повеље ретко помињу поклон који зависно становништво даје манастиру као феудалном господару, а такво давање се скоро никада не наводи у законским прописима као обавеза *меропха*, *сокалника* или *влаха*. О празновању светитеља храма или приликом посете владара или црквеног поглавара у повељама се помиње доношење веће количине слада, тј. пива, рибе, или других прехрамбених производа.²¹ Наспрам

¹⁸ Г. Острогорски, *Византијски практици* у: исти, *Сабрана дела*, I, Београд 1969, 109; М. Благојевић, *Утицај Византије на аграрне односе у средњовековној Србији*, *Византијски свет на Балкану II*, ур. Б. Крсмановић, Љ. Максимовић, Р. Радић, Београд 2012, 240-241.

¹⁹ М. Копривица, *Попови и протопопови српске цркве у средњем веку*, Ниш 2012, 130-136.

²⁰ Благојевић, *Челници манастира Дечани*, 30.

²¹ Р. Михаљчић, *Закони у старим српским исправама, правни прописи, преводи, упоредни текстови и објашњења*, Београд 2006, 143, 149, 157, 171, 175. (=Михаљчић, *Закони*); С. Мишић, *Законске одредбе о власима у повељама Немањића*, *Браничевски гласник* 7 (2010) 36-48.

тога, друге дажбине у појединим производима и потрештинама испоручују се у утврђено време. На пример, *власи* су своја дуговања испоручивали на Ђурђевдан, или на Митровдан, док су *меропси* дрва и луч доносили углавном о Ускрсу и Божићу, на готово свим црквеним поседима.

Иако кратка и оштећена, одредба о *придворцима* у селу Дечани доноси драгоцене податке о *работама* ове друштвене групе. Укупне аграрне обавезе *придвораца* су „да ору по један мат сваког жита”.²² Под тиме се подразумева мат пшенице, овса и проса, тако да укупно обрађују три мата земље. Под термином „да сврстају” подразумевају се остале обавезе око житарица: жетва, вршидба, плевљење и смештај. После навођења послова око житарица, следи обавеза да доносе поклон. Важно је нагласити да се међу обавезама *придвораца* не помиње обрада винограда, нити кошење сена. Због ових специфичних радних обавеза „закон” о њиховим „работама” уписан је где и сами *придворци*, те се опште одредбе на крају Хрисовуље нису односиле на ову категорију манастирских поданика. На сличан начин, обавезе Плављана су издвојене као посебне, са нагласком да „не копају виноград”, већ да дају новачни доходак.²³ Ова група дечанских поданика је задржала исте повластице које је имала док је била у поседу краљице Јелене, а која је држала Плав вероватно до последњих дана свог живота.²⁴ Познато је и да су још неки поседи старе краљице после њене смрти припали Дечанима, као што су уговорени коњушари – коњуси у Доброј Реци, који су, такође, задржали свој пређашњи статус.²⁵ Овде се заправо не ради о пореској олакшици, нити о ослобађању у правом смислу, већ о замени радне обавезе за новчано давање. Плављани, уместо копања винограда, дају 60 перпера. На сличан начин и *придворци*, који су ослобођени неких земљорадничких послова, то надокнађују својим радом у манастиру и давањем поколона. Одредба о Плављанима садржана је само у Дечанској хрисовуљи Стефана Душана, а уметнута је после законских прописа о обавезама *сокалника*. Међу законским одредбама у све три варијанте дечанских хрисовуља стоји „а виноград свако да копа, или поп, или било ко, ко држи земљу”.²⁶ Ова обавеза се, сасвим извесно, не

²² Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, 71.

²³ „Плављани да не копају виноград него да дају цркви на Крстовдан 60 перпера као што су давали краљици баби краљевства ми”, Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, 131.

²⁴ М. Копривица, *Држава краљице Јелене*, Јелена: краљица, монахиња, светитељка (тематски зборник), ур. К. Митровић, Градац 2015, 13–26.

²⁵ Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, 43; С. Мишић, *Коњуси – прилог социјалној структури српског средњовековног друштва*, Београдски историјски гласник 6 (2015) 91–97; Мишић, *Српско село*, 100–101.

²⁶ Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, 62, 133–134; Ивић – Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 134, 308.

односи на претходно од ње изузете Плављане, а по свему судећи ни на *придворце*, а можда ни на још неке издвојене групе људи са посебним задужењима.

Зависни људи са неким посебним задужењима, као и занатлије, углавном су имали сокалничке „работе”. На дечанском властелинству обавезе *сокалника* су прецизно пописане: „А сокалницима је закон: пшенице мат, проса мат, овса мат, винограда мат. А ковачи и златари и седлари и кројачи и кожари и сви мајстори да работају и ору као и сокалници. И што ураде сокалници и сви мајстори, жито и вино све да среде и предају у цркву”.²⁷ Међутим, *придворци* нису поменути у дужнике сокалничких „работа”, већ су њихове обавезе унапред наведене код уписа села Дечани. За разлику од обавеза *сокалника* и *меропха*, међу „работама” *придворца* не помиње се обрада винограда, нити кошење сена. При томе, ослобађање од рада у винограду има посебну важност, јер је реч о обавези која је падала на најшире слојеве друштва, а подразумева честе и напорне послове у узгајању винове лозе.²⁸ *Придворци* су на овај начин више времена и рада могли да усмере на обављање својих дужности око двора.

За време владавине Стефана Душана долази и до реорганизације пореског система и начина одмеравања „работа”. Радне обавезе су доживеле трансформацију у смислу да је одмеравање уместо на матове земље замењено бројем радних дана у недељи које зависни сељаци треба да раде на поседима свог господара.²⁹ Поједине обавезе прописане су истовремено у натуралним и новчаним износима, попут *соћа*, *бира* и других. Међутим, замена радних обавеза, у овом случају обраде винограда, за новчани износ или давање поклона, врло је ретка појава.

Треба указати на све веће раслојавање категорије становништва са посебним задужењима и углавном са сокалничким „работама”. Штавише, последњи помен *сокалника*, као друштвеног слоја, повезује се са подацима из Душановог Законика.³⁰ Управо диференцијација становништва са посебним задужењима, која је уочљива у Душановој Дечанској и у Светоарханђеловској хрисовуљи, доводи до тога да се више не говори о једном слоју већ појединачно: о *ковачима*, *седларима*, *златарима*, *мајсторима*, *коњусима*, *мађуницима*, *мађерима* и многим другим, па и *придворцима*, односно *дворанима белцима*. Како сви они немају иста задужења, поједине групе постепено изостају и из концепта обављања сокалничких „работа”. Придворце од широке групе људи са сокалничким радним обавезама

²⁷ Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, 133; Михаљчић, *Закони*, 157.

²⁸ Благојевић, *Земљорадња*, 141–162.

²⁹ Мишић, *Српско село*, 145–159.

³⁰ Новаковић, *Законик*, 210–212; Соловјев, *Законик*, 254–255.

издаваја то што не обрађују винограде и не косе сено, као остали „који земљу држе“.³¹

Ови подаци о *придворцима* и сличним категоријама становништва потичу из времена Стефана Душана. Подаци са дечанског властелинства добијају на значају ако се зна да је Стефан Душан, потврђујући исправе свог оца, унео, у погледу обима и организације властелинства, сасвим мале измене у Хрисовуљу, Практик. Известан број тих додатака и измена усмерен је на прописивање посебног статуса одређеним друштвеним групама. Тако су Алтињани добили право да остану на старом закону, као и Плављани.³² Занимљив је и положај *протомајстора* Ђорђија који је већ од Стефана Дечанског добио баштински посед, село Манастирац, у склопу дечанског властелинства, а са својим људима био задужен за одржавање манастирског утврђења. Стефан Душан му, за његово „правоверно поработаније у манастиру и у граду“, додаје села Влахиња, али можда важније, краљ му уписује „да си има кућу при манастиру“.³³ Овај податак треба упоредити са оним из Светоарханђеловске хрисовуље у коме се налаже да се дворанима световњацима обезбеди стан у близини манастира. На овај начин, протомајстор са својом породицом и људима борави у непосредној близини манастира, те они своје обавезе – „градозиданије“, могу да обављају ефикасније. У овом случају приметан је и процес уздицања на друштвеној лествици, јер он добијајући села, постаје *властеличић*. Краљ Душан је Дечанима потчинио још неколико породица *властеличића* који су имали обавезу „да држе град редом“.³⁴ Свакако да се положај *властеличића* разликовао од положаја *придвораца*. Ипак, ангажовање *лаика* у служби манастира није ретка појава. Први Дечански економ је Радан, каснији челник, постављен на ову важну функцију из редова *лаика*, док је еклесијарх постављен из редова мирског свештенства.³⁵ Већ у Светоарханђеловској хрисовуљи се примећују одредбе које можда указују на превелико укључивање *лаика* у управљање манастиром. Једна од одредби предвиђа да *световњак* (*белац*) не буде управитељ у манастиру, а

³¹ М. Динић, *Сокалници* у: исти, *Из српске историје средњег века*, прир. С. Ђирковић – В. Ђокић, Београд 2003, 410–417; В. Тријић, *О сокалницима*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 68–69 (2002–2003) 3–28.

³² Михаљчић, *Закони*, 162, 165.

³³ Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, 128–129; Ивић – Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 261–262.

³⁴ М. Копривица, *Протопоп Прохор, свештеник и властеличић на дечанском властелинству у 14. веку*, Београдски историјски гласник 2 (2011) 75–89; Благојевић, *Челници манастира Дечани*, 21–34.

³⁵ Благојевић, *Челници манастира Дечани*, 26–27.

већ следећа забрањује дворанима белцима да станују унутар манастирског круга.³⁶

Податак да *придворци* „седе за челниковом трпезом у манастиру“, током прослављања празника, може да указује на то да су они стављени директно под челникову управу. Челник на дечанском властелинству заповеда групом *властеличића* и има задужења у одбрани манастирског града, те као лична пратња игумана током пута. Првом челнику Дечана, Радану, претходном економу манастира, Стефан Душан је убаштинио извештај о поседу у Алтину, чиме је постао *властеличић*.³⁷ Како је дечански манастир имао пирг у склопу својих зидина, *властеличићи* су своје дужности обављали у оквиру манастирског комплекса и били стално присутни. Постојање посебне челникове трпезе, поред игуманове, указује на уважен положај световњака и *властеличића* на дечанском властелинству. Поред челника, место за овом трпезом су имали вероватно сви *властеличићи* у служби Манастира, *протомајстор* Ђорђевије и његова браћа, а можда и други истакнути појединци са посебним задужењима. Место *придвораца* у овом симболичком смислу присуства за властелинском трпезом указује на повлашћен положај ове групе. Међутим, њихово готово свакодневно присуство у Манастиру и учешће у бројним пословима унутар комплекса, могло би их уврстити у саставни део сложеног система манастирског деловања.

Постоје и други подаци који говоре у прилог томе да се људи из слојева личне послуге и са задужењима око опслуживања двора постепено уздижу из нижих категорија друштва до ранга *властеличића*. Неколико таквих примера присутно је у повељи цара Уроша из 1363. године, о замени жупе Брвеник и Звечан. Једно од села у жупи Брвеник држао је *мађер* Прпора, док је друго село држао *постељштак* Дубило.³⁸ Више је примера *протомајстора* који добијају села и постају *властеличићи*.

Придворци и *дворани* на црквеним поседима само су одраз оног положаја који су имали и на световним дворovima. Оскудни извори не дозвољавају реконструкцију бројности и састава личне послуге властеле. Податак из поменуте Повеље цара Уроша из 1363. године указује на постојање још једне сродне категорије – *поткључије*. Сматра се да се овај термин односи на групе људи који су дворске слуге и под директним ингеренцијама „двородржице“.³⁹ Штавише, оба термина – *придворци* и *под-*

³⁶ Мишић – Суботин Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 111, 141.

³⁷ Благојевић, *Челници манастира Дечани*, 26–28.

³⁸ Шуица, *Повеља цара Уроша*, 144–145, 150.

³⁹ А. Соловјев, *Једна српска жупа из времена царства*, Гласник Скопског научног друштва 3 (1928) 37; Мишић, *Српско село*, 109.

кључје – указују на то да су они смештени близу двора или подно тог ограђеног дворског круга.

Поред становништва са задужењем *придвораца*, извори помињу и места названа Придворци или Придворице. Значење термина *придворица* обично се тумачи као црква у оквиру властeosког двора.⁴⁰ Међутим, овај израз се не односи увек на црквени објекат, те може да означава и место у коме су настањени *придворици* – придворско село. Повеља Манастиру Дренча, међу поседима које ктитор завештава својој задужбини, наводи: „и двор у (селу) Неупаре с придворицом”.⁴¹ Постојање ове Придворице остало је сачувано у топонимији подјастребачког краја. Јужније од данашњег села Наупаре, у коме је очуван средњовековни манастир, налази се село Придворица. Помињање двора не мора да указује на велико здање, већ на ограђен простор који је могао имати различиту намену.⁴² Положај и однос ове Придворице са Манастиром Наупаре у складу је са подацима о деловању придвораца у поменутиим старијим исправама; она је у непосредној близини манастира и двора и економски је повезана са њима. Извесно је да је овај простор постао метох Дренче 1382. године, као и да је пре тога овде већ формирана структура са црквом, двором и *придворицом*.

Једну такву придворицу помиње и сачувана верзија Студеничке повеље. Ипак, овај документ се не може сматрати потпуно релевантним за сагледавање поседа и организацију властелинства у средњем веку. Пред сам крај Повеља предвиђа: „калуђерице да стоје у придворици”.⁴³ Сматра се да се овај податак односи на данашње село Придворица на обронцима планине Голије, где постоји средњовековни манастир. Такође, претпоставља се да је ова Придворица са црквом, која је представљала студенички метох, током времена мењала свој изглед и намену. Занимљив је и податак да овде станују калуђерице, који је можда одраз времена настанка преписа Студеничке повеље.⁴⁴

⁴⁰ Поповић, *Крст у кругу*, 92–95; В. Кораћ, *Придворице у рашкој архитектури у: исти, Између Византије и Запада*, Београд 1987, 157–173. (=Кораћ, *Придворице*)

⁴¹ А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара: текст, коментари, снимци*, Београд 2003, 181, 188; М. Благојевић, *Манастирски поседи крушевачког краја*, Крушевац кроз векове, ур. А. Стошић, Крушевац 1972, 37–38.

⁴² С. Поповић – С. Ђурчић, *Наупара – корпус сакралне архитектуре Србије у касном средњем веку 1355–1459*, Београд 2000, 15–24.

⁴³ *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника 1186–1321. године*, прир. В. Мошин, С. Ђирковић, Д. Синдик, Београд 2011, 62; С. Ђирковић, *Студеничка повеља и студеничко властелинство*, *Зборник Филозофског факултета* 12–1 (1974) 311–319.

⁴⁴ Кораћ, *Придворице*, 157–173.

Дубровачки трговац Михаило Лукаревић у својим пословним књигама из тридестих година XV века помиње једну Придворицу у жупи Подгора. Реч је о селу у области Пусте Реке и западног дела Лесковачке котлине које постоји и данас.⁴⁵ Међутим, деловање средњовековног манастира или властеоског двора на овом подручју није потврђено.⁴⁶

Топоними Придворица и Придворци забележени су у називима више насеља широм територије коју су обухватале средњовековне српске земље. Села под овим именом данас постоје у околини Чачка, Ивањице, Лајковца, Блаца, Бојника, Зубиног потока. На територији Босне и Херцеговине постоје још четири насеља овог имена, а једно је у Црној Гори.⁴⁷ За нека од ових насеља може се потврдити постојање у средњовековним изворима и у најранијим османским дефтерима. Распрострањеност овог топонима указује на богату средњовековну традицију, али и на бројност дворова. У овом смислу се може тумачити и утицај дворова на развој посебних насеља у њиховој близини.

⁴⁵ М. Динић, *Из дубровачког архива I*, Београд 1957, 35–90; исти, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни у*; исти, *Из српске историје средњег века*, прир. С. Ђирковић – В. Ђокић, Београд 2003, 594-595.

⁴⁶ Велику захвалност дугујемо др Владимиру Алексићу, ванредном професору Филозофског факултета Универзитета у Нишу, који нам је указао на овај податак.

⁴⁷ Б. Ђорђевић, *Именик места у Југославији*, Београд 1973, 322.

БИБЛИОГРАФИЈА / LIST OF REFERENCES

Извори / Primary Sources

Бубало, Ђорђе. *Почетак треће дечанске хрисовуље (fol 2–7)*, Стари српски архив 6 (2007) 69–82.

Динић, Михаило. *Из дубровачког архива I*, Београд 1957.

Ивић, Павле – Милица Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Београд 1976.

Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника 1186–1321. године, Мошин, Владимир, Сима Ђирковић, Душан Синдик, Београд 2011.

Новаковић, Стојан. *Законик Стефана Душана цара српског 1349. и 1354. године*, Београд 1898.

Милојевић, Милош. *Дечанске хрисовуље*, Гласник Српског ученог друштва, друго одељење књ. 12, Београд 1880.

Михаљчић, Раде. *Закони у старим српским исправама, правни прописи, преводи, упоредни текстови и обајшњења*, Београд 2006.

Мишић, Сениша – Тајана Суботин Голубовић. *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд 2003.

Младеновић, Александар. *Повеље кнеза Лазара: текст, коментари, снимци*, Београд 2003.

Шуица, Марко. *Повеља цара Уроша о замени поседа између кнеза Војислава и челника Мусе*, Стари српски архив 2 (2003) 143–167.

Литература / Secondary Works

Благојевић, Милош. *Манастирски поседи крушевачког краја*, Крушевац кроз векове, ур. А. Стошић, Крушевац 1972, 25–48.

Благојевић, Милош. *Земљорадња у средњовековној Србији*, Београд 1973, 59–75.

Благојевић, Милош. *Челници манастира Дечани, Дечани и византијска уметност XIV века*, међународни научни скуп поводом 650 година манастира Дечани одржан септембра 1985, ур. В. Ђурић, Београд 1989, 21–34.

Благојевић, Милош. *Утицај Византије на аграрне односе у средњовековној Србији*, Византијски свет на Балкану II, ур. Б. Крсмановић, Љ. Максимовић, Р. Радић, Београд 2012, 235–251.

Динић, Михаило. *Сокалници*, у: исти, *Из српске историје средњег века*, прир. С. Ђирковић – В. Ђокић, Београд 2003, 410–417.

Динић, Михаило. *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни у: исти*, Из српске историје средњег века, прир. С. Ђирковић – В. Ђокић, Београд 2003, 455–669.

Ђорђевић, Божидар. *Именик места у Југославији*, Београд 1973.

Ивановић, Радомир. *Дечанско властелинство, историјско географска обрада*, Историјски часопис 4 (1952–1953) 173–225.

Копривица Марија, *Протопоп Прохор, свештеник и властеличић на дечанском властелинву у 14. веку*, Београдски историјски гласник 2 (2011) 75–89.

Копривица, Марија. *Држава краљице Јелене*, Јелена: краљица, монахиња, светитељка (тематски зборник), ур. К. Митровић, Градац 2015, 13–26.

Кораћ, Војислав. *Придворице у рашкој архитектури*, Између Византије и Запада – одабране студије о архитектури, Београд 1987, 157–173.

Лексикон српског средњег века, ур. С. Ђирковић – Р. Михаљчић, Београд 1999.

Мишић, Синиша. *Законске одредбе о власима у повељама Немањића*, Браничевски гласник 7 (2010) 36–48.

Мишић, Синиша. *Засеоци у средњовековној Србији*, Београдски историјски гласник 4 (2013) 39–49.

Мишић, Синиша. *Коњуси – прилог социјалној структури српског средњовековног друштва*, Београдски историјски гласник 6 (2015) 91–97.

Мишић, Синиша. *Српско село у средњем веку*, Београд 2019.

Острогорски, Георгије. *Византијски пракисици у: исти*, Сабрана дела, I, Београд 1969.

Поповић, Марко. *Двор владара и властеле*, Приватни живот у српским земљама средњег века, ур. С. Марјановић Душанић – Д. Поповић, Београд 2004, 33–58

Поповић, Светлана. *Крст у кругу, архитектура српских средњовековних манастира*, Београд 1994.

Поповић, Светлана – Слободан Ђурчић, *Наупара – корпус сакралне архитектуре Србије у касном средњем веку 1355–1459*, Београд 2000.

Соловјев, Александар. *Законик цара Стефана Душана, 1347. и 1354. године*, Београд 1980.

Соловјев, Александар. *Једна српска жупа из времена царства*, Гласник Скопског научног друштва 3 (1928) 25–42.

Тријић, Владан. *О сокалницима*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 68–69 (2002–2003) 3–28.

Ђирковић, Сима. *Владарски дворови око језера на Косову*, Зборник Матице Српске за ликовне уметности 20 (1984) 67–83.

Ђирковић, Сима. *Работници, војници, духовници: друштва средњовековног Балкана*, Београд 1997.

Ђирковић, Сима. *Студеничка повеља и студеничко властелинство*, Зборник Филозофског факултета 12/1 (1974) 311–319.

Marija Koprivica

***PRIDVORCI* IN MEDIEVAL SERBIA**

Summary

Only fragmentary notices have been preserved regarding the existence of a special group of people, whose duty was to serve at court. However, it is possible to point out to their social position and their work and tax obligations. In the chrysobulls of the Monastery of Dečani issued by Stefan Dušan, the servants of the church court were referred to as *pridvorci*, and in the chrysobull of the Monastery of the Holy Archangels as *dvorani belci*, or 'laymen courtiers'. On the manor of Dečani, the *pridvorci* used to reside in the namesake village, closest to the monastery. The chrysobull of the Monastery of the Holy Archangels stipulates that the *dvorani*, that is the laymen who were in the service of the monastery, would be given abode outside, but also close to the monastery. Apart from everyday work, the *pridvorci* were obliged to come to the monastery with a gift. The *pridvorci* of Dečani village were under a special law regarding working duties and dispensations. In total, their agrarian duties were "to plough one *mat* of every kind of grain" and unlike the duties of *sokalnici* (rural craftsmen) and *meropsi* (dependent farmers) there is no mention of cultivation of vineyards in their case. The information that *pridvorci* were sitting at the table of *čelnik* (local commander and judge) during the celebration of religious holidays shows the ascendance of this social group, as members of the lower social strata were not among the people deserving a place at the table with the members of the nobility. Servants in the church courts are just a reflection of the existence of larger and more developed courts on secular estates. The name Pridvorica is preserved in the toponymy of numerous settlements in Serbia and the neighboring countries, thus indicating the existence of many such medieval courts.

Keywords: *pridvorci*, court servants, court, Monastery of Dečani, Monastery of the Holy Archangels, Pridvorica